

OVERWEGINGEN

XIII - De maakbaarheid van architectuur?

Durand tussen systeem, poëzie en ontstaan

OVERWEGINGEN

Essays in het kader van ORITUR

De reeks OVERWEGINGEN vormt een doorlopende verzameling beschouwende essays die voortkomen uit de grondhouding van ORITUR.

Waar de ORITUR-traktaten de filosofische uitgangspunten verkennen, richten de OVERWEGINGEN zich op de ontmoeting met de wereld. Zij onderzoeken maatschappelijke, culturele, architectonische, wetenschappelijke en filosofische ontwikkelingen zonder deze te beoordelen vanuit een vooraf vaststaand systeem. De essays zijn daarom geen aanvullingen op de traktaten en evenmin toepassingen ervan. Zij zijn pogingen om verschijnselen aandachtig te lezen en te verstaan vanuit dezelfde grondhouding waaruit ORITUR is ontstaan.

Ieder essay begint bij een concreet fenomeen: een gebouw, een stad, een persoon, een maatschappelijke ontwikkeling, een wetenschappelijke ontdekking of een culturele verandering. Vanuit dat vertrekpunt wordt gezocht naar de onderliggende vragen die ieder tijdperk kenmerken: welk mensbeeld ligt eraan ten grondslag, welk wereldbeeld wordt zichtbaar en welke houding vraagt het van de mens?

De essays willen niet overtuigen, maar onderzoeken. Zij zoeken niet naar definitieve antwoorden, maar naar een dieper verstaan. Daarom dragen zij de naam OVERWEGINGEN. Een overweging is geen conclusie, maar een uitnodiging tot aandachtig kijken, luisteren en denken.

Zoals een gebouw pas werkelijk betekenis krijgt wanneer het wordt bewoond, zo krijgen ook ideeën hun betekenis in de ontmoeting met de werkelijkheid. Iedere nieuwe ontwikkeling, iedere nieuwe vraag en iedere nieuwe tijd vraagt daarom opnieuw om bezinning.

De OVERWEGINGEN zijn een open reeks. Nieuwe essays kunnen zich aandienen wanneer ontwikkelingen daarom vragen. Niet omdat ORITUR onvolledig zou zijn, maar omdat een levende grondhouding zich steeds opnieuw verhoudt tot een wereld die blijft veranderen.

Misschien is dat ook de diepste betekenis van deze reeks.

Niet de wereld vastleggen.

Maar haar aandachtig tegemoet treden.

Vanuit de overtuiging dat de meest wezenlijke betekenis zich niet laat afdwingen, maar zich kan aandienen waar mens, plaats, tijd en werkelijkheid zich op elkaar afstemmen.

Inhoud

- OVERWEGINGEN – Essays in het kader van ORITUR
- Inleiding

Essay

I - De wereld van Durand

II - Van gebouw naar kennis

III - Het gebouw als systeem

IV - Compositie wordt methode

V - Wat betekent ontwerpen wanneer alles beschikbaar is?

VI - Szambien: het systeem wordt architectuurtheorie

VII - Pérez-Gómez: wat verdwijnt uit het systeem?

VIII - Van Zeijl: wat zich niet laat verklaren

IX - Verbeelding, creativiteit en artistieke

X - De grens van de maakbaarheid

XI - Wanneer het gebouw meer wordt dan zijn ontwerp

XII - De orde die beschikbaar wordt

Epiloog - Het ontstaan

Inleiding

Architectuur wordt vaak beschreven vanuit datgene wat eraan voorafgaat. Er wordt gesproken over ontwerp, vorm, compositie, techniek, programma, methode en kennis. Daarmee wordt zichtbaar hoe een gebouw kan worden bedacht en gemaakt.

Maar daarmee is nog niet verklaard hoe een gebouw architectuur wordt.

Deze overweging vertrekt daarom niet vanuit een theorie over architectuur, maar vanuit een historische ontwikkeling. Bij Andrea Palladio werd het concrete gebouw door zijn voorstelling beschikbaar als voorbeeld. Bij Jean Nicolas Louis Durand krijgt die beschikbaarheid een nieuwe betekenis: architectuurkennis wordt een systeem waarmee nieuwe architectuur kan worden ontworpen.

Daarmee begint een beweging die de moderne architectuur diepgaand heeft bepaald. Wat eerst in de werkelijkheid ontstond, kan steeds verder vooraf worden gekend, geordend en voorbereid.

Durand staat op een beslissend punt in deze ontwikkeling. Zijn architectuurtheorie maakt het ontwerpen overdraagbaar en rationeel. Werner Szambien helpt zichtbaar te maken hoe dit systeem als architectuurtheorie vorm krijgt. Alberto Pérez-Gómez laat zien welke bredere betekeniswereld daarbij op de achtergrond kan raken. Gerard van Zeijl opent vervolgens de mogelijkheid dat het poëtische zich toch opnieuw in de architectuur kan voordoen.

De vraag die uit deze geschiedenis naar voren komt, is uiteindelijk eenvoudiger en groter tegelijk:

hoe ver kan de maakbaarheid van architectuur reiken voordat datgene wat architectuur werkelijk doet zich aan de maakbaarheid onttrekt?

Het antwoord ligt misschien niet in een nieuwe methode.

Misschien begint het juist daar waar geen methode meer kan bepalen wat er zal ontstaan.

I - De wereld van Durand

Aan het einde van de achttiende eeuw verandert de positie van de architect. Niet omdat gebouwen opeens anders worden gemaakt, maar omdat de kennis waaruit architectuur kan worden voortgebracht steeds meer beschikbaar komt. De architect staat niet langer uitsluitend tegenover een concrete plaats, een concrete opgave, een opdrachtgever en de omstandigheden waarin een gebouw moet ontstaan. Hij staat ook tegenover een steeds omvangrijker verzameling van voorbeelden, tekeningen, regels en kennis die buiten die concrete situatie beschikbaar is.

Die verandering is niet plotseling ontstaan. De architectuur had zich al eeuwenlang in tekeningen, traktaten en voorbeelden laten vastleggen. De publicatie van Palladio's villa's was daarvan een belangrijk moment. Een gebouw dat in een bepaalde situatie was ontstaan, kon door zijn voorstelling onderdeel worden van een andere werkelijkheid: die van de architectonische kennis.

Bij Jean-Nicolas-Louis Durand krijgt deze ontwikkeling een andere betekenis. Het gaat hem niet alleen meer om het bewaren of tonen van bestaande architectuur. De beschikbare kennis wordt zelf een instrument waarmee nieuwe architectuur kan worden ontworpen.

Daarmee verandert ook de vraag die aan het ontwerpen voorafgaat. Niet alleen: wat vraagt deze situatie? Maar ook: welke architectonische kennis kan hier worden toegepast, en hoe kan die kennis tot een gebouw worden geordend?

Architectuur begint daarmee langzaam los te komen van de eenmaligheid van het gebouw.

Wat eenmaal is ontstaan, kan worden verzameld. Wat is verzameld, kan worden vergeleken. Wat kan worden vergeleken, kan worden geordend. En wat kan worden geordend, kan uiteindelijk ook worden toegepast.

Bij Durand wordt die laatste stap beslissend.

II - Van gebouw naar kennis

Durands *Recueil et parallèle des édifices de tout genre, anciens et modernes*, verschenen rond 1800–1801, brengt gebouwen uit verschillende tijden en culturen bijeen. De betekenis daarvan ligt niet alleen in de enorme hoeveelheid voorbeelden. Door gebouwen naast elkaar te plaatsen worden zij vergelijkbaar. Hun verschillen en overeenkomsten kunnen worden waargenomen, en daarmee wordt architectuur steeds meer een kennisgebied dat buiten het afzonderlijke gebouw kan bestaan.

Het gebouw is niet langer uitsluitend een gebouw. Het kan ook een voorbeeld worden.

Dat lijkt op het eerste gezicht slechts een uitbreiding van de bestaande architectuurgeschiedenis, maar er verandert iets wezenlijks. Wanneer gebouwen als voorbeelden beschikbaar komen, kunnen zij worden losgemaakt van de omstandigheden waarin zij ooit zijn ontstaan. Hun vorm, onderdelen en ordeningen kunnen opnieuw worden bekeken.

Het *Recueil* verzamelt dus niet alleen architectuur; het verandert ook de positie van architectuur ten opzichte van degene die haar bestudeert.

Enkele jaren later gaat Durand in het *Précis des leçons d'architecture données à l'École polytechnique*, verschenen tussen 1802 en 1805, een stap verder. De beschikbare kennis wordt nu verbonden met het ontwerpen zelf. Architectuur wordt ontleed in onderdelen, functies, ruimten, verbindingen en composities. Deze kunnen vervolgens opnieuw worden samengebracht.

Daarmee ontstaat een principieel nieuwe verhouding.

Bij Palladio werd de architectuur die uit een concrete situatie was ontstaan door publicatie beschikbaar voor anderen. Bij Durand wordt juist die beschikbaarheid zelf onderdeel van het ontwerpproces.

Het verleden wordt materiaal voor het nieuwe.

De architect hoeft niet meer uitsluitend te wachten tot een oplossing zich vanuit de omstandigheden aandient. Er ligt al een wereld van architectonische mogelijkheden klaar.

III - Het gebouw als systeem

De consequentie daarvan wordt zichtbaar in de manier waarop Durand naar het gebouw kijkt.

Het afzonderlijke gebouw maakt plaats voor een samenstel van onderdelen die in verschillende verhoudingen met elkaar kunnen worden verbonden. De plattegrond krijgt daarin een bijzondere betekenis. Ruimten kunnen worden gerangschikt, assen kunnen worden doorgezet, onderdelen kunnen worden herhaald en combinaties kunnen worden gemaakt.

Architectuur wordt daarmee niet gereduceerd tot vorm, maar wel steeds beter **ordenbaar**.

Dat is belangrijk. Durand ontwikkelt geen catalogus waaruit eenvoudigweg een gebouw kan worden gekopieerd. Zijn systeem maakt juist nieuwe combinaties mogelijk. Het architectonische ontwerp wordt een handeling waarin beschikbare elementen volgens bepaalde beginselen worden gerangschikt.

Daarmee krijgt het ontwerpen een vrijheid die tegelijkertijd een begrenzing bevat.

Er zijn veel mogelijkheden, maar die mogelijkheden verschijnen binnen een bepaald ordeningsprincipe. De architect hoeft niet meer vanuit het niets te beginnen, maar begint evenmin vanuit een volledig vrije werkelijkheid. Hij begint binnen een systeem.

De betekenis van Durand ligt daarom niet alleen in de vereenvoudiging van architectuur. Hij verandert de plaats waar het ontwerp ontstaat.

De architectuur ligt niet meer uitsluitend besloten in de verhouding tussen opgave en omstandigheden. Zij ligt steeds meer ook besloten in de kennis waarmee die verhouding kan worden benaderd.

Het ontwerpen wordt daardoor overdraagbaar.

Wat de ene architect heeft leren kennen, kan de andere leren toepassen.

IV - Compositie wordt methode

Wanneer architectonische kennis overdraagbaar wordt, verandert ook het onderwijs. De toekomstige architect hoeft niet alleen gebouwen te leren kennen; hij kan leren hoe architectuur kan worden samengesteld.

Analyse en compositie komen tegenover elkaar te staan als twee zijden van dezelfde kennis. Eerst wordt het gebouw begrijpelijk gemaakt door het uiteen te leggen, vervolgens kan het opnieuw worden samengesteld.

Daarmee krijgt de methode een steeds grotere betekenis.

Een ontwerp kan worden beoordeeld op zijn ordening, zijn relaties, zijn doelmatigheid en zijn samenhang. De vraag of een oplossing goed is, kan gedeeltelijk worden losgemaakt van de toevalligheid van de plaats waar zij wordt toegepast.

Dat is een enorme intellectuele winst. Architectuur wordt toegankelijker voor overdracht, onderwijs en vergelijking. Tegelijkertijd verandert daardoor ongemerkt ook de betekenis van het woord ontwerpen.

Ontwerpen wordt niet alleen het zoeken naar een passende vorm binnen een werkelijkheid. Het wordt steeds meer het uitvoeren van een intellectuele procedure waarin mogelijke vormen en relaties vooraf beschikbaar zijn.

De methode helpt dan niet alleen het ontwerp voort te brengen.

Zij begint ook te bepalen **wat als een goed ontwerp kan gelden.**

Daarmee ontstaat een nieuwe situatie. Als steeds meer architectonische kennis beschikbaar is, en als die kennis bovendien volgens een systeem kan worden toegepast, wat betekent ontwerpen dan nog?

V - Wat betekent ontwerpen wanneer alles beschikbaar is?

De beschikbaarheid van kennis lijkt aanvankelijk vooral vrijheid te betekenen. Wie meer mogelijkheden kent, kan immers meer mogelijkheden overwegen.

Maar mogelijkheid en passendheid zijn niet hetzelfde.

Een systeem kan laten zien wat kan worden gecombineerd. Het kan niet zonder meer bepalen welke combinatie in een bepaalde werkelijkheid werkelijk klopt.

Hier raakt het ontwerp aan iets wat niet door de hoeveelheid beschikbare kennis wordt opgelost. Verbeelding kan mogelijkheden openen die nog niet bestaan. Zij maakt het denkbare ruimer. Maar daarmee is nog niet bepaald welke mogelijkheid betekenisvol of passend is.

Ook creativiteit krijgt hier een andere betekenis. Creativiteit is niet noodzakelijk het voortbrengen van iets nieuws. Zij kan juist bestaan uit het vinden van de juiste verhouding tussen wat mogelijk is en wat de omstandigheden vragen.

Daarmee verschuift het accent van originaliteit naar afstemming.

Een systeem kan mogelijkheden leveren. Het kan relaties zichtbaar maken en oplossingen beschikbaar stellen. Maar het kan niet vooraf bepalen welke verhouding tussen plaats, gebruik, materiaal, tijd en betekenis uiteindelijk zal ontstaan.

Juist daar ligt het verschil tussen het **mogelijke** en het **werkelijke**.

Het mogelijke kan vooraf worden gedacht.

Het werkelijke moet zich in een concrete situatie bewijzen.

Durand brengt het ontwerpen dicht bij de eerste werkelijkheid. Maar de tweede werkelijkheid blijft zich aan volledige voorspelling onttrekken.

VI - Szambien: het systeem wordt architectuurtheorie

Werner Szambien maakt zichtbaar wat er in deze ontwikkeling met de architectuurtheorie gebeurt. Bij Durand wordt architectuur niet langer alleen beschreven aan de hand van historische voorbeelden of klassieke regels. Zij wordt als een samenhangend kennissysteem geformuleerd.

Het *Recueil* maakt architectuur vergelijkbaar; het *Précis* maakt deze kennis bruikbaar voor het ontwerpen.

Daarmee wordt architectuur zelf een terrein waarop geordend, geanalyseerd en onderwezen kan worden.

Dat is meer dan een nieuwe manier van lesgeven. Het betekent dat architectuur steeds meer kan worden begrepen als een zelfstandige intellectuele discipline, met eigen elementen, relaties en regels.

Het systeem krijgt daarmee een dubbele werking. Het opent mogelijkheden, maar bepaalt tegelijk het terrein waarop die mogelijkheden verschijnen.

De architect beschikt over meer kennis dan voorheen, maar deze kennis is niet neutraal. Zij verandert de manier waarop hij naar de werkelijkheid kijkt.

Wat eenmaal als element herkenbaar is gemaakt, kan worden ingezet.

Wat als verhouding is benoemd, kan worden toegepast.

Wat als compositie is begrepen, kan worden herhaald.

Zo ontstaat langzaam de gedachte dat architectuur niet alleen **gemaakt kan worden**, maar dat ook het proces waarmee zij wordt voortgebracht in beginsel kenbaar en beheersbaar kan zijn.

Daarmee is de stap naar maakbaarheid gezet.

Maar precies op dat punt ontstaat de vraag wat uit het systeem verdwijnt.

VII - Pérez- Gómez: wat verdwijnt uit het systeem?

Alberto Pérez-Gómez plaatst Durand op een beslissend moment in de geschiedenis van de architectuur. In *Architecture and the Crisis of Modern Science* beschrijft hij de geleidelijke rationalisering en functionalisering van de architectuurtheorie die bij Durand een culminatie bereikt.

De betekenis van Durand ligt voor Pérez-Gómez niet alleen in de praktische bruikbaarheid van zijn systeem. Het gaat om een veel fundamenteelere verandering: architectuur wordt steeds meer begrepen vanuit een kennis die intern consistent, rationeel en mathematisch kan worden geordend.

Daarmee verliest architectuur geleidelijk haar verbinding met een veel ruimer veld van betekenis.

Architectuur was eerder niet alleen verbonden met bouwen, gebruik en vorm. Zij stond ook in relatie tot filosofie, kosmologie, religie, symboliek en het wereldbeeld waarvan een cultuur deel uitmaakte. Wanneer architectuur steeds meer als een rationeel systeem van elementen en relaties wordt beschouwd, wordt dat bredere verband minder noodzakelijk voor haar theoretische verklaring.

Dat is de fundamentele kritiek van Pérez-Gómez.

Het probleem is niet dat rationaliteit in architectuur aanwezig komt. Het probleem ontstaat wanneer rationaliteit voldoende lijkt om architectuur volledig te verklaren.

Dan wordt datgene wat zich niet laat reduceren tot het systeem gemakkelijk beschouwd als bijkomstig.

Maar juist daar bevindt zich mogelijk iets wezenlijks.

Een gebouw kan doelmatig zijn zonder betekenisvol te worden. Het kan goed functioneren zonder dat het zich als architectuur aan iemand openbaart.

De kritiek van Pérez-Gómez opent daarmee een vraag die het systeem zelf niet kan beantwoorden: **wat gebeurt er wanneer architectuur meer blijkt te zijn dan wat haar theorie kan bevatten?**

VIII - Van Zeijl: wat zich niet laat verklaren

Toch betekent de kritiek op Durands rationalisering niet dat de poëtische ervaring uit de architectuur verdwijnt.

Daar ligt de betekenis van Gerard van Zeijl.

Waar Pérez-Gómez laat zien wat de rationalisering van architectuur op theoretisch niveau kan verliezen, maakt Van Zeijl ruimte voor iets wat zich binnen of onder die rationele ordening opnieuw laat ervaren. Het systeem kan de architectuur organiseren, maar de ervaring van een gebouw valt niet noodzakelijk samen met de manier waarop het is voortgebracht.

Daarmee verandert ook de vraag.

Niet langer hoeft te worden gevraagd of Durand bewust poëzie heeft ontworpen. De interessantere vraag is of een architectuur die volgens een rationeel systeem tot stand komt, zich alsnog poëtisch kan openbaren.

Dat blijkt mogelijk.

Poëzie hoeft niet als onderdeel van het ontwerp aanwezig te zijn om later in de ervaring van het gebouw te verschijnen. Zij is geen element dat aan de andere elementen kan worden toegevoegd.

Daarmee wordt duidelijk dat de rationalisering van het ontwerp niet hetzelfde is als de rationalisering van de architectuur.

Het eerste kan steeds verder worden uitgebreid.

Het tweede kent een grens.

Die grens ligt niet noodzakelijk in de vorm, maar in wat zich pas voordoet wanneer het gebouw werkelijkheid wordt.

IX - Verbeelding, creativiteit en artistiekheid

Daarmee krijgen ook verbeelding, creativiteit en artistiekheid hun eigen plaats.

Verbeelding opent het gebied van mogelijkheden. Zij maakt voorstelbaar wat nog niet bestaat. Zonder haar zou het ontwerpen niet verder kunnen gaan dan wat reeds bekend is.

Creativiteit werkt vervolgens anders. Zij verbindt het mogelijke met het werkelijke en zoekt naar een verhouding die in de concrete omstandigheden passend is. Creativiteit is daarom niet noodzakelijk de productie van het onverwachte, maar kan juist bestaan uit het vinden van wat klopt.

Artistiekheid bevindt zich nog weer ergens anders. Zij is geen techniek en geen methode. Zij kan verschijnen wanneer vorm, materiaal, verhouding, gebruik en betekenis samenkomen, maar zij kan niet als resultaat worden afgedwongen.

Dat onderscheid is van belang voor Durand.

Zijn systeem kan verbeelding voeden. Het kan creativiteit ondersteunen doordat het veel mogelijkheden en relaties beschikbaar maakt. Het kan zelfs gebouwen voortbrengen die een hoge mate van artistiekheid bezitten.

Maar het kan artistiekheid niet produceren als een gegarandeerd resultaat.

Evenmin kan het poëzie voorschrijven.

Dat betekent niet dat ontwerp, vorm of compositie onbelangrijk zijn. Integendeel. Zij kunnen de voorwaarden scheppen waaronder iets kan ontstaan. Maar zij bepalen niet volledig wat zich uiteindelijk in het gebouw zal voordoen.

Daarmee wordt de grens van het systeem scherper.

Het systeem kan veel voorbereiden.

Maar niet alles wat voorbereid kan worden, kan ook vooraf worden bepaald.

X - De grens van de maakbaarheid

Durand brengt het ontwerpen dichter bij maakbaarheid dan vrijwel alles wat eraan voorafging. Architectuur kan worden geanalyseerd, onderdelen kunnen worden benoemd, relaties kunnen worden geordend en composities kunnen worden samengesteld.

Maar juist wanneer dit steeds beter lukt, wordt zichtbaar wat niet mee kan worden genomen.

Een systeem kan bepalen hoe onderdelen worden samengebracht. Het kan niet bepalen welke betekenis een gebouw in de tijd zal krijgen.

Het kan rekening houden met gebruik, maar niet voorschrijven hoe mensen zich een plaats zullen herinneren.

Het kan vorm organiseren, maar niet afdwingen dat die vorm als schoonheid wordt ervaren.

Het kan een gebouw voortbrengen, maar niet garanderen dat architectuur ontstaat.

Daarmee is de grens van Durands maakbaarheid geen grens van architectuur, maar een grens van het idee dat architectuur volledig maakbaar zou zijn.

Want architectuur is niet alleen datgene wat in het ontwerp aanwezig is. Zij verschijnt ook in de verhouding tussen het gebouw en een werkelijkheid die de architect niet volledig beheerst.

Daarin komen gebruik, tijd, herinnering, plaats en betekenis samen.

Het gebouw wordt dan niet langer alleen beoordeeld vanuit de intentie waarmee het is ontworpen. Het krijgt een eigen bestaan.

Daar begint iets dat het systeem niet meer kan voortbrengen, maar waarbinnen het wel kan worden opgenomen.

Daar begint het ontstaan.

XI - Wanneer het gebouw meer wordt dan zijn ontwerp

Na zijn voltooiing treedt het gebouw een werkelijkheid binnen die niet langer volledig van de architect is.

Het wordt gebruikt, bewoond, bekeken en veranderd. Mensen verbinden er herinneringen aan. De omgeving verandert. Het licht verandert met de uren en de seizoenen. Het materiaal veroudert. Het gebouw wordt onderdeel van een leven dat tijdens het ontwerpen nog niet volledig bestond.

Daarmee ontstaat een onderscheid tussen het gebouw als gerealiseerd ontwerp en het gebouw als werkelijkheid.

Het eerste kan worden beschreven vanuit wat het ontwerp wilde bereiken. Het tweede ontstaat in de tijd.

Juist daar kan betekenis verschijnen.

Een gebouw kan anders worden gebruikt dan bedoeld. Een ruimte kan een andere betekenis krijgen dan de architect voorzag. Een plek kan vertrouwd worden zonder dat iemand haar ooit zo heeft ontworpen.

Ook schoonheid en poëzie kunnen pas hier werkelijk verschijnen. Niet als eigenschappen die in het gebouw zijn aangebracht, maar als ervaringen die ontstaan wanneer verschillende werkelijkheden zich met elkaar verbinden.

Daarom kan een ontwerp de voorwaarden voor zo'n ervaring voorbereiden zonder haar te kunnen afdwingen.

De architect kan een ruimte maken waarin iets mogelijk wordt.

Wat daar vervolgens gebeurt, behoort niet meer uitsluitend aan het ontwerp toe.

Het gebouw is dan niet meer alleen wat het volgens zijn ontwerp had moeten zijn. Het kan iets worden wat niemand vooraf volledig kon bepalen.

XII - De orde die beschikbaar wordt

Hier komt de lange beweging die met de beschikbaarheid van architectuurn kennis begon scherp in beeld.

Eerst worden gebouwen voorbeelden. Vervolgens worden voorbeelden kennis. Daarna wordt kennis een systeem. En wanneer dat systeem in het ontwerpen wordt opgenomen, wordt ook het ontwerpen zelf steeds meer beschikbaar.

Dat is de historische betekenis van Durand.

Hij maakt niet alleen architectuur kenbaar; hij maakt een deel van het **voortbrengen van architectuur** kenbaar.

Daarmee ontstaat een nieuwe orde naast de werkelijkheid waarin gebouwen ontstaan.

De eerste orde is die van de beschikbare kennis: elementen, functies, relaties, voorbeelden, regels en composities.

De tweede orde is die waarin het gebouw daadwerkelijk verschijnt: in een plaats, voor mensen, in materiaal en tijd.

Zolang de eerste orde de tweede ondersteunt, hoeft er geen probleem te zijn. Het systeem kan helpen om mogelijkheden te zien en verbanden te leggen die anders misschien onzichtbaar zouden blijven.

Het probleem ontstaat pas wanneer de eerste orde voldoende wordt geacht om de tweede volledig te bepalen.

Daar ligt de betekenis van de kritiek van Pérez-Gómez.

En juist daar krijgt Van Zeijl betekenis: wat poëtisch wordt ervaren, hoeft niet uit het systeem te zijn afgeleid om werkelijk architectuur te zijn.

Verbeelding opent mogelijkheden. Creativiteit zoekt de juiste verhouding. Artistiekheid kan verschijnen. Schoonheid kan worden herkend. Poëzie kan worden ervaren.

Maar geen van deze dingen kan als een gegarandeerd product aan het einde van een methode worden geplaatst.

Daarmee wordt de historische beweging van Palladio naar Durand zichtbaar.

Bij Palladio werd wat was ontstaan beschikbaar.

Bij Durand werd het beschikbare onderdeel van het ontwerpen.

Vanaf dat moment kon steeds meer architectuur vooraf worden gedacht, geordend en voorbereid.

De geschiedenis van de moderne architectuur zou deze mogelijkheid steeds verder uitbreiden.

Maar hoe groter de maakbaarheid wordt, hoe onvermijdelijker de vraag wordt wat zich daar nog aan onttrekt.

Epiloog - Het ontstaan

De geschiedenis van Palladio naar Durand laat een merkwaardige beweging zien.

Wat ooit in een concrete werkelijkheid ontstond, kon eerst worden voorgesteld en vervolgens beschikbaar worden gemaakt. Bij Palladio werd het gebouw door zijn publicatie een voorbeeld voor anderen. Bij Durand werd die beschikbaarheid zelf onderdeel van het ontwerpen. Architectuurkennis werd verzameld, geordend en systematisch toepasbaar gemaakt.

Daarmee werd het architectonische ontwerpen steeds krachtiger.

Maar juist die kracht maakt de grens zichtbaar.

Pérez-Gómez laat zien wat verloren dreigt te gaan wanneer architectuur volledig wordt teruggebracht tot een rationeel en intern samenhangend systeem. Van Zeijl laat vervolgens zien dat het poëtische zich niet zonder meer laat uitsluiten: ook binnen een rationeel ontworpen architectuur kan iets verschijnen dat niet uit het systeem zelf kan worden afgeleid.

De onderscheidingen tussen verbeelding, creativiteit en artistieke maken hetzelfde zichtbaar vanuit een andere kant. Verbeelding opent mogelijkheden, creativiteit zoekt de juiste verhouding en artistieke kan verschijnen wanneer verschillende werkelijkheden samenvallen. Geen daarvan kan echter als zekerheid worden geproduceerd.

Hier raakt deze overweging aan **NOVIOTECTO**.

Niet om Durand achteraf te corrigeren, maar om zichtbaar te maken waar zijn historische ontwikkeling eindigt.

Ontwerpen behoort tot de werkelijkheid van de intentie. Daar wordt een mogelijkheid voorgesteld.

Maken behoort tot de werkelijkheid van de materie. Daar krijgt die mogelijkheid vorm.

Ontstaan behoort tot de werkelijkheid van de tijd. Daar kan zich iets openbaren wat vooraf niet volledig aanwezig was.

Ontwerpen kan voorbereiden.

Maken kan verwezenlijken.

Ontstaan kan zich slechts openbaren.

Daarmee staat NOVIOTECTO niet tegenover Durand. Het gaat niet om een afwijzing van systeem, kennis, ordening of methode. De geschiedenis zou daarmee te gemakkelijk worden teruggedraaid. Wat Durand heeft geopend, behoort blijvend tot de mogelijkheden van de architectuur.

De vraag is alleen of die mogelijkheden het geheel omvatten van **wat architectuur wordt genoemd**.

Want wat architectuur wordt genoemd, kan worden ontworpen en gemaakt. Wat daarin als betekenis verschijnt, ontstaat echter pas in een werkelijkheid die niet volledig vooraf beschikbaar is. Het verschijnt wanneer gebouw, plaats, mens en tijd een verhouding aangaan die niet als eindproduct van een methode kan worden gegarandeerd.

ORITUR begint precies waar die gelijkstelling ophoudt.

Misschien ligt daarin de betekenis van deze geschiedenis.

Palladio laat zien dat architectuur uit afstemming kan ontstaan.

Durand laat zien hoe wat ooit ontstond vervolgens beschikbaar kan worden gemaakt.

De moderne architectuur heeft die beschikbaarheid steeds verder uitgebreid.

Maar wanneer steeds meer beschikbaar wordt, blijft één vraag over:

wat kan er nog werkelijk ontstaan?

Die vraag is niet historisch opgelost.

Zij ligt nog altijd voor ons.

Colofon

OVERWEGINGEN

Deel XIII

De maakbaarheid van architectuur?

Durand tussen systeem, poëzie en ontstaan

Samenstelling

Robert Geurten

Eerste uitgave

2026

Deze uitgave maakt deel uit van de essayreeks **OVERWEGINGEN – Essays in het kader van ORITUR.**

De tekst is ontstaan uit een langdurige dialoog tussen Robert Geurten en ChatGPT (OpenAI), waarbij de inhoudelijke visie, samenhang en eindredactie berusten bij Robert Geurten.

© 2026 Robert Geurten

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur, behoudens de uitzonderingen die de wet stelt en het citeren in het kader van recensies, wetenschappelijk onderzoek of andere wettelijk toegestane vormen van bronvermelding.